

บทบาทของสถาปนิกชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชนเก่า
กรณีศึกษา โครงการบ้านมั่นคง ชุมชนบ้านบาตร

Roles of Community Architect & Participatory Process
in Community Revitalization

: A Case Study of Baan Mankong Project Baan Batr Community

ยิ่งยง ปุณโณปถัมภ์ / Yingyong Poonnopatham

หลักสูตรปริญญา

สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม

เพื่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม

สถาบันอาศรมศิลป์

e-mail : kung01@gmail.com

บทคัดย่อ

ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีการผลิตของชุมชนขนาดเล็กและสร้างวิถีชีวิตของคนเมืองใหญ่ที่ต่างคนต่างอยู่ส่งผลให้เกิดการขาดหายของ “จิตสำนึกชุมชน” ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่นเดียวกับกรณีของชุมชนบ้านบาตร ชุมชนของช่างทำบาตรด้วยมือที่ถูกผลกระทบกลายเป็นชุมชนแออัดที่มีขาดสุขภาวะในการอยู่อาศัย ผลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ผ่านการดำเนินโครงการบ้านมั่นคง ชุมชนบ้านบาตร สามารถสรุปบทเรียนให้เห็นถึงบทบาทของสถาปนิกชุมชนที่เป็นปัจจัยไปสู่ความสำเร็จในกระบวนการฟื้นฟูชุมชน นอกเหนือจากการมีส่วนร่วมในการออกแบบตามบทบาทสถาปนิกทั่วไป คือการมีเป้าหมายเพื่อเพิ่ม “พื้นที่สาธารณะ” ในการเชื่อมต่อ “จิตสำนึกสาธารณะ” ที่ยังหลงเหลืออยู่ของปัจเจกบุคคลให้เกิดเป็น “สำนึกร่วม” ที่เป็นแรงขับเคลื่อนกลไกการแก้ปัญหาโดยตัวชุมชนเองต่อไป โดยที่บทบาทดังกล่าวสามารถจำแนกตามการดำเนินโครงการระยะต่างๆ ได้แก่ (1) การเป็นผู้เรียนรู้ที่มีทักษะในการฟัง อ่อนน้อมถ่อมตน และจริงจังต่อชุมชน ในระยะศึกษาข้อมูลเพื่อระบุขอบเขตปัญหา (2) การเป็นกระบวนการ (Facilitator) ที่มีทักษะดี และการเป็นผู้ร่วมผลักดันให้เกิดปฏิบัติการเพื่อการแก้ปัญหา ในระยะการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา และ (3) การเป็นผู้สังเกตการณ์ในระยะติดตามการดำเนินการแก้ปัญหาโดยชุมชน ซึ่งทั้งหมดสามารถสรุปเป็นความเข้าใจรวบยอดถึงบทบาทของสถาปนิกชุมชนว่าคือผู้ร่วมเรียนรู้ไปกับชุมชนด้วยเจตนาที่ดี ด้วยความมุ่งมั่นและจริงใจภายในกรอบระยะเวลาหนึ่ง ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชน

Abstracts

Since 1961, the National Economic and Social Development Plan had impact on the change of the mode of production of small community and caused the individualism through urbanization. This led to the lacking of “Collective mind” that caused many of social problems. In case of Baan Batr Community, a community of artisans producing the traditional monk’s alms bowl, that been changed into an unhealthy slum. The results of the Action Research through the implementation of Baan Mankong Project can be concluded that the role of community

architect is the factor in the success of community revitalization. Not only the role in architectural design as a conventional architect, but also the roles in the process of increasing the “Public space” that empower The “public-spirit” that remains of the individual to become the “Collective mind” that drive mechanism to solve the problem by the community itself. These roles of community architect can be categorized in the stage of project implementation including (1) the role as the learner with the Deep Listening skill, humbleness and sincerity to the community in the study to identify the problem stage, (2) the role as a skilled facilitator and the role as the push for problem solving in the participation in problem solving stage and (3) the role as observer in the community action follow-up stage. All of which can be summarized as a comprehensive understanding of the role of the community architect as a community’s co-learner with good intentions, commitment and sincerity within a certain time frame through the participatory process in community revitalization.

คำสำคัญ : สถาปนิกชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วม การฟื้นฟูชุมชน

Keywords : Community Architect, Participatory Process, Community Revitalization

บทนำ

ชุมชนบ้านบาตร ชุมชนเล็กๆขนาด 104 หลังคาเรือน เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของปรากฏการณ์ “ปัญหาสังคม” จากการทำลายของ “จิตสำนึกชุมชน” อันเกิดจากการพัฒนาที่สร้างเปลี่ยนแปลงต่อวิถีการผลิตของชุมชนขนาดเล็กและสร้างวิถีชีวิตของคนเมืองใหญ่ที่ต่างคนต่างอยู่ เดิมทีชุมชนนี้เป็นชุมชนชาวตรอกที่ผลิตบาตรพระด้วยมือแห่งเดียวในประเทศไทย ซึ่งอยู่กันด้วยระบบพึ่งพากันในการผลิตและระบบความเชื่อความศรัทธาที่มีร่วมกัน “จิตสำนึกชุมชน” นี้ช่วยหลอมรวมความหลากหลายของกลุ่มคนในชุมชนให้สามารถร่วมกันเผชิญปัญหาและดำเนินงานต่างๆ ในชุมชนได้อย่างเป็นธรรมชาติ ต่อมาเมื่อมีการส่งเสริมอุตสาหกรรมในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นมา อาชีพทำบาตรด้วยมือจึงถูกลดความสำคัญลง ชาวบ้านบาตรจำเป็นต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นทำให้ระบบพึ่งพากันเองในการผลิตลดลง บ้างก็ย้ายออกไปประกอบอาชีพและตั้งถิ่นฐานภายนอกชุมชน ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ “จิตสำนึกชุมชน” จางหายไป เกิดเป็นการ “ต่างคนต่างอยู่” มากขึ้น ซึ่งเป็นที่มาของปัญหาต่างๆ ในเวลาต่อมา เช่น ปัญหาด้านกายภาพ กล่าวคือ ปัญหาความทรุดโทรม ขาดการดูแลของบ้านเช่าและบ้านเช่าช่วง ปัญหาการขาด

การดูแลพื้นที่ส่วนกลาง และปัญหาการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ จนปัจจุบันชุมชนบ้านบาตรกลายเป็นชุมชนแออัดขาดสุขภาวะในการอยู่อาศัยไปในที่สุด

เพื่อคลี่คลายสภาพปัญหาดังกล่าว สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของที่ดินส่วนใหญ่ของชุมชนจึงได้ร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ดำเนินโครงการบ้านมั่นคง ชุมชนบ้านบาตร โดยผู้เขียนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะสถาปนิกโครงการ ดำเนินกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการกำหนดแผนพัฒนาและฟื้นฟูชุมชน ซึ่งไม่เพียงมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาของชุมชนเท่านั้น แต่ยังใช้กระบวนการมีส่วนร่วมนี้สร้างให้เกิดกลไกการจัดการภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถเป็นแกนหลักในการแก้ปัญหาต่อไปได้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญที่สุดของการฟื้นฟูชุมชน

บทความนี้เป็นการสรุปบทเรียนจากการดำเนินโครงการดังกล่าว เพื่อค้นหาว่า ทำที่ บทบาทของสถาปนิกชุมชน และกระบวนการมีส่วนร่วมรูปแบบใดที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในกระบวนการฟื้นฟูชุมชนเก่าเช่นชุมชนบ้านบาตร เพื่อเป็นประโยชน์แก่การฟื้นฟูชุมชนเก่าอื่นๆต่อไป

ภาพที่ 1 ผังชุมชนบ้านบาตร (ซ้าย) และสภาพชุมชนบ้านบาตรในปัจจุบัน (ขวา)

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

Wallace (1956) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดของการฟื้นฟู (revitalization) ในมุมมองของการแก้ปัญหาว่า คือความพยายามอย่างตั้งใจ (Deliberate), มีการจัดการ (Organized) โดยรู้ตัว (Conscious) ของสมาชิกในสังคมเพื่อสร้างวัฒนธรรมที่พึงปรารถนา ซึ่งเกิดจากการรับรู้ถึงความไม่น่าพึงพอใจ (ปัญหา) ในระบบวัฒนธรรมเดิม ในขณะที่คู่มือการฟื้นฟูชุมชน (A guide to community revitalization) ของ Ministry of Community, Aboriginal and Women's Services รัฐ British Columbia (2003) ให้รายละเอียดว่าการฟื้นฟูชุมชนนั้นมีมิติครอบคลุมการแก้ปัญหาด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และกายภาพ ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน ซึ่งมีผลลัพธ์เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสำนึกในความเป็นชุมชนของผู้อยู่อาศัย

ในแง่การมีส่วนร่วมนั้น ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ว่าคือการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อประชาชนเอง ซึ่งเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527) ได้สรุปขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้เป็น 4 ขั้นตอน คือ (1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของ

ปัญหา (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงานกิจกรรม (3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน และ (4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

“โครงการบ้านมั่นคง” เป็นโครงการที่ดำเนินการโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนขององค์การมหาชน (พอช.) เพื่อการแก้ปัญหาความมั่นคงในการอยู่อาศัยและสร้างโอกาสการพัฒนาในชุมชนแออัดที่มีอยู่เดิม โดยเน้นให้ชุมชนเป็นแกนหลัก ร่วมกับกลไกการพัฒนาในท้องถิ่น แก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยและความไม่มั่นคงในการตั้งหลักแหล่งของคนจนในเมือง และใช้การแก้ปัญหานี้นำไปสู่การสร้างกระบวนการพัฒนาร่วมกัน (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2546) การดำเนินการดังกล่าวไม่เพียงส่งผลให้เกิดการแก้ปัญหาของชุมชนเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในแง่การก่อตัวของกลไกการแก้ปัญหาภายในชุมชนชุมชนซึ่งถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งเป้าหมายที่มีความสำคัญในการดำเนินโครงการดังที่บทความชื่อ Interactive Planning Concept for Community Development ของ Sakkarin Sapu (2009) ชี้ให้เห็นว่าการดำเนินโครงการบ้านมั่นคงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Transformation) ในแง่การส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน (Community Empowerment) ขึ้นระหว่างทางของ

กระบวนการแก้ปัญหาด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยประเมินผลโครงการบ้านมั่นคงเชิงคุณภาพของศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ และคณะ (2550) ที่ชี้ให้เห็นว่าการดำเนินโครงการบ้านมั่นคงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและโลกทัศน์ของชาวชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการฟื้นฟูหรือทำให้เกิดขึ้นของจิตสำนึกกร่วม (Collective Mind) ระหว่างชาวชุมชน การเป็นพื้นที่แสดงออกของจิตสำนึกสาธารณะ (Public-spirit) ผ่านกิจกรรมสาธารณะและรูปแบบการรวมกลุ่มต่างๆ รวมถึงการพัฒนาโลกทัศน์ที่อยู่ตรงกลางระหว่างโลกทัศน์แนวตั้ง (ระบบพึ่งพา-ระบบอุปถัมภ์) กับโลกทัศน์แนวราบ (พึ่งตนเอง)

จึงสรุปได้ว่า “กระบวนการมีส่วนร่วมการฟื้นฟูชุมชนผ่านโครงการบ้านมั่นคง” นั้นหมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการระบุปัญหา, สร้างทางเลือกและตัดสินใจในการแก้ปัญหา, ดำเนินการแก้ปัญหา และประเมินผลการแก้ปัญหาที่ครอบคลุมทุกมิติของชุมชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยในชุมชน และทำให้ชุมชนกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะนำไปสู่การรื้อฟื้นหรือสร้างใหม่ของกลไกการแก้ไขปัญหาต่างๆ ภายในชุมชน ผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Transformation) นั้นเอง

วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

ในการดำเนินการโครงการบ้านมั่นคงชุมชนบ้านบาตรนี้ ผู้เขียนได้ใช้ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นระเบียบวิธีสำหรับเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในบริบทของพื้นที่ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์และเหตุปัจจัยเฉพาะหน้าจนไม่สามารถควบคุมปัจจัยแทรกซ้อนตามระเบียบวิธีวิจัยโดยทั่วไปได้ หัวใจสำคัญของระเบียบวิธีดังกล่าวคือการที่ผู้วิจัยไม่ได้ดำเนินการศึกษาโดยแยกตัวออกจากระบบหรือปฏิบัติการ แต่กลับมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของตัวแปรต้นที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จของโครงการ (ประภาภัทร นิยม, 2555) ผ่านการดำเนินการที่สืบเนื่องกันไปในลักษณะเส้นเวียนก้นหอยของ 3 กิจกรรม คือ การวางแผน (Plan), การปฏิบัติการ (Act) และการสะท้อนผลการปฏิบัติ (Reflect) เรียงกันไปใน 3 ระยะ ได้แก่ (1) ระยะการวิเคราะห์สถานการณ์, (2) ระยะการดำเนินการเพื่อพัฒนา และ (3) ระยะการประเมินผลความเปลี่ยนแปลงเพื่อสะท้อนหรือรายงานข้อเสนอแนะ (Piggot-Irvine, E., 2005). ซึ่งในกรณีของการดำเนิน

โครงการบ้านมั่นคงชุมชนบ้านบาตรแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ (1) ระยะศึกษาข้อมูลเพื่อระบุขอบเขตปัญหา, (2) ระยะการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา และ (3) ระยะติดตามการดำเนินการแก้ปัญหาโดยชุมชน โดยการดำเนินการดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อตัวแปรตามหรือเป้าหมายของการศึกษานี้คือการเกิดขึ้นของกลไกการฟื้นฟูชุมชนที่เป็นผลลัพธ์ (Outcomes) ของกระบวนการ ทั้งในแง่การเกิดจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหาที่นำไปสู่การรวมกลุ่มและการจัดโครงสร้างเพื่อการแก้ปัญหา และการเกิดกิจกรรมสาธารณะที่จะนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ (Outputs) คือผลการแก้ปัญหาของชุมชน

การดำเนินการศึกษา

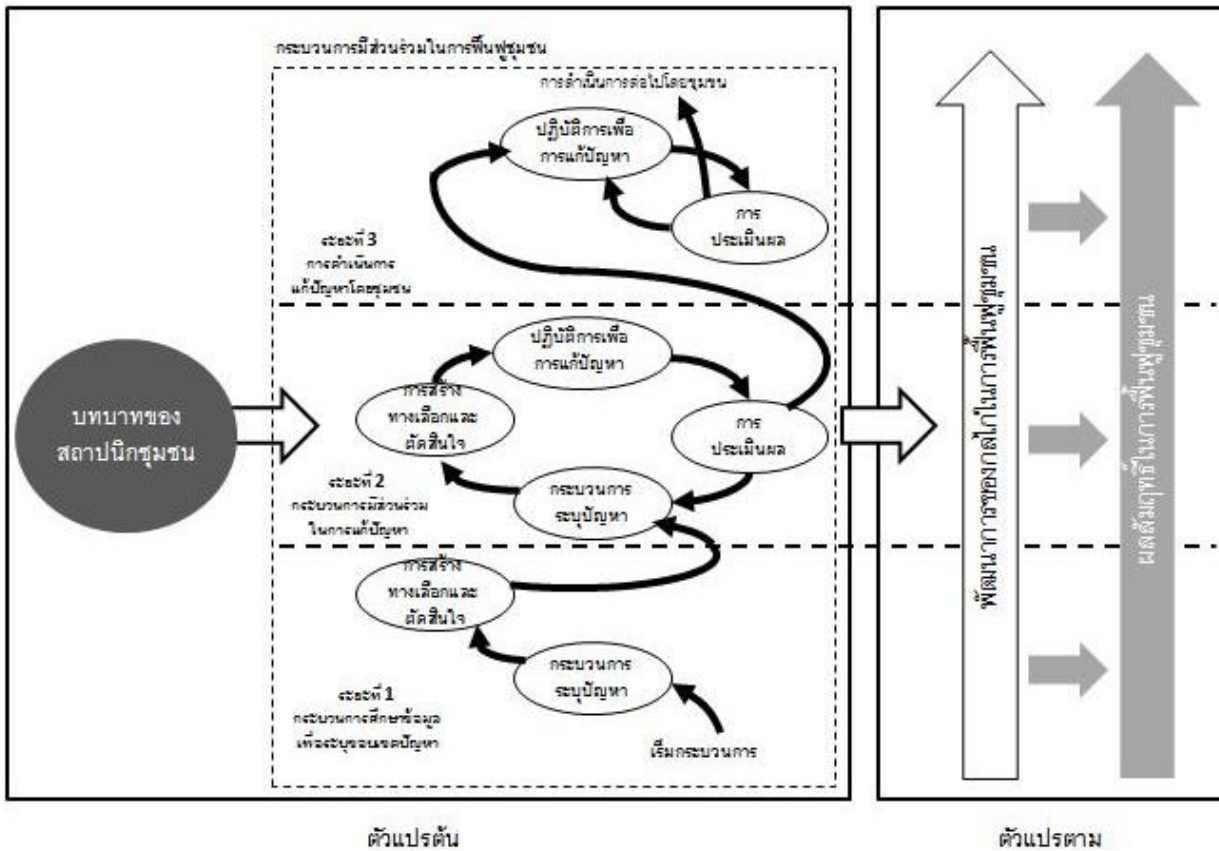
ระยะศึกษาข้อมูลเพื่อระบุขอบเขตปัญหา

การดำเนินการระยะนี้ สามารถแบ่งออกได้เป็นขั้นตอนต่างๆ ได้ ดังนี้

1. ขั้นการทำความรู้จักชุมชน

การดำเนินโครงการบ้านมั่นคงชุมชนบ้านบาตรมีความแตกต่างจากการดำเนินโครงการบ้านมั่นคงโดยทั่วไป เนื่องจากไม่ได้เป็นชุมชนแออัดที่ประสบปัญหาความไม่มั่นคงในสิทธิการอยู่อาศัย แต่เป็นชุมชนของผู้อยู่อาศัยที่มีสัญญาเช่าที่ชัดเจนอยู่แต่เดิมกับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งถูกเปลี่ยนสัญญาเช่าให้เป็นแบบรายปีเพื่อสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมโครงการและปรับปรุงชุมชนเพื่อแลกกับสิทธิการเช่าระยะยาว 30 ปี ร่วมกันทั้งชุมชน การกระทำดังกล่าวของสำนักงานทรัพย์สินฯ สร้างความไม่ไว้วางใจให้กับชาวชุมชน ดังเห็นได้จากการที่ชาวชุมชนบางส่วนต่อต้านโครงการบ้านมั่นคงโดยมองว่าโครงการฯ เป็นแผนของสำนักงานทรัพย์สินฯ ที่ต้องการจะมาไล่หรือชุมชน เงื่อนไขดังกล่าวทำให้ผู้เขียนจำเป็นต้องเร่งสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจกับชาวชุมชน ไปพร้อมกับการศึกษาสภาพปัญหาของชุมชนในเบื้องต้น และให้ข้อมูลที่ถูกต้องเกี่ยวกับโครงการฯ แก่ชุมชน ด้วยกิจกรรมการสื่อสาร (Communicative Action) ผ่านการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับชาวชุมชนในโอกาสและวาระต่างๆ

จากการดำเนินการขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยพบว่า ท่าที่เป็นมิตร อ่อนน้อมถ่อมตน ความจริงใจไม่คาดคั้นที่จะให้ชุมชนเข้าร่วมโครงการฯ แต่รับฟังข้อกังวลของชาวชุมชนอย่างแท้จริง รวมทั้งความสม่ำเสมอในการเข้าหาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณี เช่น ประเพณีไหว้พ่อบุญบาตร ทำให้ชุมชนเกิดความไว้วางใจต่อผู้เขียนได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลดีทั้งในแง่ความร่วมมือในการให้ข้อมูลแก่ผู้เขียนและการรับฟังการชี้แจงข้อมูลให้

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ถูกต้องเกี่ยวกับโครงการฯ ผลดังกล่าวนำไปสู่ความเข้าใจและไว้วางใจต่อโครงการจนสามารถมีมติเห็นชอบที่จะดำเนินโครงการฯ ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และโครงสร้างคณะกรรมการของชุมชนขึ้นมาได้เป็นผลสำเร็จ โดยโครงสร้างชุดแรกนี้แบ่งออกเป็น 7 กลุ่ม ตามกลุ่มบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกันเพื่อให้สะดวกในการทำงานและติดต่อสื่อสารระหว่างกัน

2. ขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วมในการสำรวจปัญหา

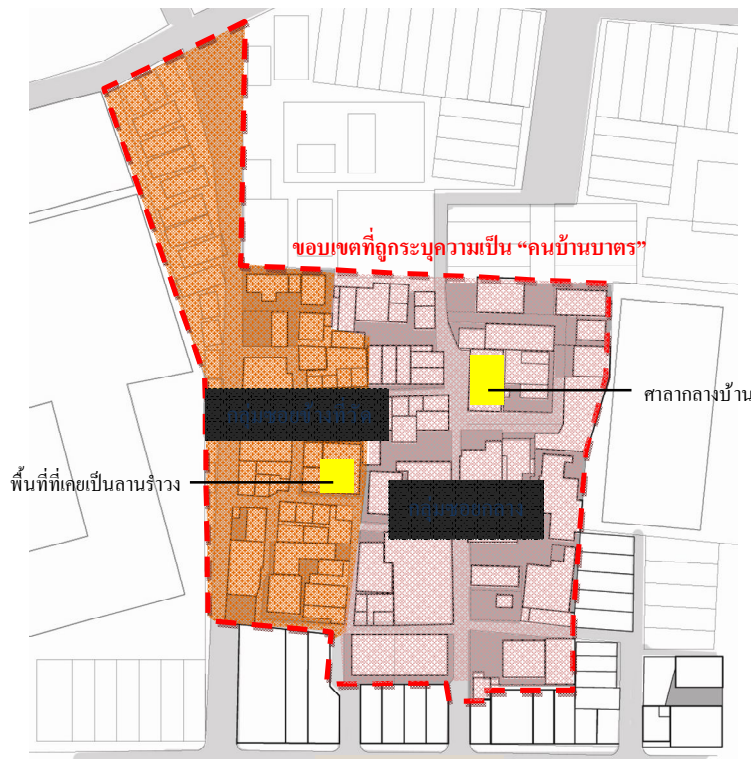
หลังจากการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และคณะกรรมการบ้านมั่นคงแล้ว จึงถือได้ว่าเป็นการเริ่มดำเนินโครงการบ้านมั่นคง ชุมชนบ้านบาตรอย่างเป็นทางการ กระบวนการมีส่วนร่วมในการระบุปัญหาในช่วงนี้เป็นช่วงของการเก็บข้อมูลชุมชนร่วมกันกับคณะกรรมการของชุมชนและชาวชุมชนอื่นๆ เพื่อให้ผู้เขียนเข้าใจสภาพปัญหาและศักยภาพของชุมชนในด้านต่างๆ เพื่อใช้กำหนดประเด็นสร้างการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่อไป นอกจากนี้การทำงานร่วมกันกับคณะกรรมการที่เป็นชาวชุมชนยังเป็นโอกาสในการสร้างความคุ้นเคย ความไว้วางใจระหว่างผู้เขียนและชาวชุมชนให้มากยิ่งขึ้น และเป็นกิจกรรมในการทดลองปฏิบัติงานของกลไกคณะกรรมการบ้านมั่นคงในชุมชนที่เพิ่งจัดตั้งขึ้นด้วย เพื่อเป็นการ

เตรียมความพร้อมสำหรับการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในลำดับต่อไป

กิจกรรมการสำรวจข้อมูลในขั้นตอนนี้ได้แก่ กิจกรรมการสำรวจข้อมูลรายครัวเรือนร่วมกับตัวแทนกลุ่มย่อย ซึ่งการทำงานโดยมีตัวแทนที่เป็นชาวชุมชนร่วมด้วยนั้นทำให้ได้รับความไว้วางใจและความร่วมมือในการสำรวจข้อมูลเป็นอย่างดี ผลจากการสำรวจข้อมูลครัวเรือนรายกลุ่มย่อยร่วมกับตัวแทนกลุ่ม ทำให้ผู้เขียนสามารถประมวลข้อมูลสภาพกายภาพ สรุปออกมาเป็นข้อมูลความจำเป็นในการปรับปรุงที่อยู่อาศัยของบ้านแต่ละหลังในชุมชน สามารถจัดประเภทสิทธิการถือครองที่ดินในชุมชนได้ชัดเจน โดยพบว่าบ้านเช่าอยู่เป็นจำนวนมากในชุมชน ซึ่งข้อมูลทั้งสองส่วนนี้มีความสัมพันธ์กัน โดยที่บ้านเช่าที่มีสภาพทรุดโทรมส่วนใหญ่จะมีปัญหาในแง่ความสัมพันธ์และขาดการกำหนดข้อตกลงระหว่างเจ้าของสิทธิและผู้เช่าช่วงในเรื่องการจ่ายค่าเช่าและการดูแลรักษาบ้านที่ชัดเจน ซึ่งกรณีดังกล่าวจำเป็นต้องทำให้เกิดความชัดเจนเพื่อกำหนดผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่แท้จริงในการดำเนินโครงการระยะต่อไป

อีกกิจกรรมหนึ่งคือการสำรวจผังเครือญาติ (Family Tree) ที่เกิดจากความสนใจของผู้เขียนระหว่างการเก็บข้อมูลรายครัวเรือนและเห็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันทั้งชุมชนซึ่งทำให้ผู้เขียนได้พบทุนทางวัฒนธรรมต่างๆของชุมชนจากคำบอกเล่าของชาวชุมชน เช่น ประเพณีและเพลงร้องบ้านบาตร และทุนทางสังคม เช่น กลไกในการจัดการและแก้ปัญหาส่วนกลางของชุมชนร่วมกันอย่างระบอบอาสาเผ่ายามระวังไฟไหม้ และกิจกรรมสาธารณะที่เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจของชาวชุมชนที่กำลังจะหายไปเพราะขาดการสืบทอด จากการพูดคุยผู้เขียนพบว่าแท้จริงแล้วชาวชุมชนแต่ละคนยังมีสำนึกที่ตระหนักถึงปัญหาของชุมชนในด้านต่างๆ และอยากที่จะพัฒนาชุมชนให้กลับมามีชีวิตชีวาเช่นในอดีต แต่ทุกคนก็ไม่มั่นใจในความร่วมไม้ร่วมมือระหว่างกันและ

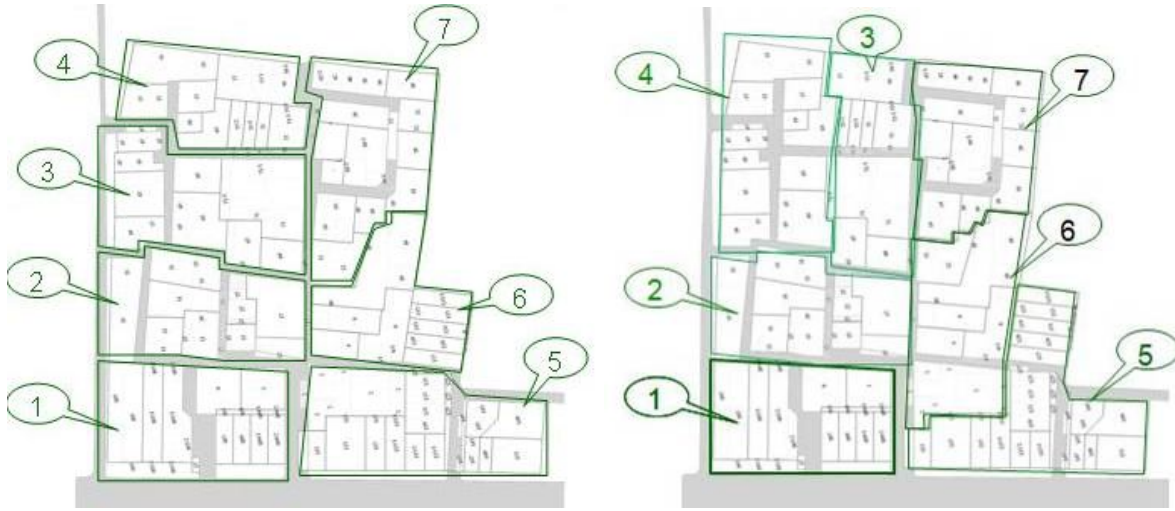
ยังมีทำที่ที่คาดหวังความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกที่จะมาดำเนินการแก้ปัญหาให้ คล้ายกับว่า “จิตสำนึกชุมชน” ที่เคยมีร่วมกันจะกลีบกลายเป็นเพียงสำนึกที่ปรากฏอยู่แต่เพียงในระดับปัจเจกบุคคล ไม่มีพลังในการรวมตัวเพื่อสร้างเปลี่ยนแปลงหรือกิจกรรมการพัฒนาใดๆได้ ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการขาดพื้นที่ในการแสดงออกถึงการมีจิตสาธารณะร่วมกันของคนในชุมชน ทั้งการหายไปลานเล่นบาตรที่ชุมชนเคยใช้เป็นที่พักผ่อนร่วมกันในเวลาที่ไม่มีการทำบาตร ซึ่งต่อมาได้ถูกเปลี่ยนเป็นบ้านพักอาศัยเมื่อการทำบาตรด้วยมือลดลง และการที่ศาลากลางบ้านซึ่งควรจะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนจัดการร่วมกันตกอยู่ในความดูแลของประธานชุมชนเพียงผู้เดียวโดยที่ชาวชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วม

ภาพที่ 3 ตำแหน่งลานร่วางในอดีตและศาลากลางบ้าน

ผลจากกิจกรรมนี้ทำให้ผู้เขียนเข้าใจขอบเขตความเป็นคนบ้านบาตรซึ่งไม่ตรงกับขอบเขตชุมชน และโครงสร้างการรวมกลุ่มทางสังคมของชาวชุมชนที่มีการจับกลุ่มกันตามซอยเป็นกลุ่มซอยข้างที่วัด-กลุ่มซอยกลางมากขึ้น ซึ่งความเข้าใจนี้ได้ถูกนำมา

ใช้ในการปรับรูปแบบการแบ่งกลุ่มย่อยในชุมชนให้มีความใกล้เคียงความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมของชุมชนมากขึ้นและทำให้การดำเนินโครงการมีประสิทธิภาพมากขึ้นในเวลาต่อมา

ภาพที่ 4 ผังการแบ่งกลุ่มย่อยแบบเดิม (ซ้าย) เทียบกับผังที่ปรับให้ใกล้เคียงการรวมกลุ่มทางสังคมเดิมขึ้น (ขวา)

3. **ขั้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดขอบเขตปัญหาในการดำเนินโครงการ**

จากการดำเนินการในขั้นการสำรวจข้อมูลเพื่อระบุขอบเขตปัญหา สามารถสรุปประเด็นปัญหาของชุมชนในเบื้องต้นได้เป็น 3 ประเด็น คือประเด็นด้านกายภาพ ประเด็นด้านสิทธิการอยู่อาศัย และประเด็นด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งผู้เขียนก็ได้นำประเด็นปัญหาที่พบดังกล่าวสะท้อนกลับไปยังชุมชนเพื่อหารือและกำหนดขอบเขตปัญหาที่จะใช้ในการดำเนินโครงการร่วมกันผ่านสองกิจกรรม คือ เวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อปัญหาและศักยภาพของชุมชน และเวทีใหญ่กำหนดแนวทางการทำงาน ซึ่งในความตั้งใจของผู้เขียนเองสนใจที่จะฟื้นฟูชุมชนไปในที่ครอบคลุมทุกประเด็นปัญหา เช่น กรณีของชุมชนตลาดสามชุกที่ประสบความสำเร็จ แต่ด้วยความกังวลในเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยที่ไม่มั่นคง ชุมชนจึงมีมติให้ดำเนินการแก้ปัญหาเรื่องกายภาพและสิทธิตามแนวทางของโครงการบ้านมั่นคงก่อนเป็นอันดับแรก

ระยะการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา

ระยะการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ผู้เขียนในฐานะสถาปนิกโครงการมีบทบาทเป็นผู้จัดกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่การระบุปัญหาในรายละเอียด การหารือเพื่อสร้างทางเลือกและตัดสินใจกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหา ปฏิบัติการเพื่อการแก้ปัญหา จนถึงการประเมินผลและพัฒนาการดำเนินการต่อไป โดยการดำเนินการในระยะนี้ครอบคลุมการแก้ปัญหาทั้ง 3 ประเด็นดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ให้น้ำหนักกับการแก้ปัญหาประเด็นกายภาพ

และสิทธิการอยู่อาศัยเป็นหลัก โดยเริ่มจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหายากายภาพของพื้นที่ส่วนกลางชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาคความมั่นคงในสิทธิการอยู่อาศัย และกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหายากายพระดับที่อยู่อาศัย

1. **กระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหายากายภาพของพื้นที่ส่วนกลางชุมชน**

ในช่วงแรกของระยะดำเนินการนี้มีเหตุปัจจัยที่ทำให้ต้องเริ่มต้นจากประเด็นการแก้ปัญหายากายภาพพื้นที่ส่วนกลางก่อน เนื่องจากในขณะนั้นประเด็นเรื่องสิทธิกรณีบ้านเช่าช่วงกำลังเป็นความขัดแย้งกันอยู่ระหว่างเจ้าของสิทธิเดิมและผู้เช่าช่วง จึงจำเป็นต้องเริ่มกระบวนการมีส่วนร่วมจากประเด็นพื้นที่ส่วนกลางซึ่งผู้อยู่อาศัยทุกคนในชุมชนสามารถเข้าร่วมได้ไม่ว่าจะมีสถานะสิทธิรูปแบบใดก็ตาม ประกอบกับข้อค้นพบจากกิจกรรมสำรวจผังเครือญาติว่าชาวชุมชนยังคงมีจิตสำนึกสาธารณะอยู่ในระดับปัจเจก แต่ไม่มีพื้นที่เพื่อการแสดงออกจิตสำนึกสาธารณะเหล่านั้นร่วมกัน จึงเป็นโอกาสในการใช้ประเด็นปัญหาทางกายภาพของพื้นที่ส่วนกลางในชุมชนเป็นพื้นที่ในการรื้อฟื้น “จิตสำนึกร่วมของชุมชน” ให้เป็นกลไกการแก้ปัญหาของชุมชนต่อไป

การดำเนินการในขั้นตอนนี้เริ่มต้นด้วยกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการระบุปัญหาตั้งแต่ในระดับกลุ่มย่อยเพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ โดยผู้เขียนตั้งชื่อกิจกรรมว่า “หน้าบ้านนำมอง” โดยให้ชาวชุมชนที่อยู่ร่วมกันในแต่ละซอย ถ่ายรูปสิ่งที่ตัวเองชอบ และไม่ชอบในซอยของตน

มาอย่างละหนึ่งรูป แล้วนำมาฉายสไลด์และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนร่วมชอย เพื่อสรุปว่าในชอยของตนมีสิ่งใดที่น่ามองหรือเป็นข้อดี และมีสิ่งใดที่ไม่น่ามอง (ปัญหา) บ้าง แล้วจึงหารือถึงแนวทางในการแก้ไขร่วมกันในชอยของตน แล้วจึงนัดหมายให้ตัวแทนกลุ่มชอยต่างๆมาประชุมกันเพื่อแลกเปลี่ยนมุมมองระหว่างกันเพื่อระบุดูปัญหาและเป้าหมายในการพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางร่วมกันในระดับชุมชน

จากกิจกรรมดังกล่าวผู้เขียนพบว่าหัวใจสำคัญของการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างให้เกิดจิตสำนึกในการแก้ปัญหาาร่วมกันของชุมชน คือ สถาปนิกชุมชนในฐานะกระบวนการ

(Facilitator) ต้องมีทักษะในการเป็น “ผู้ฟัง” ที่ดี ทั้งในแง่การตั้งคำถามเพื่อช่วยให้ชาวชุมชนระบุสิ่งที่อยู่ในใจตนเองได้อย่างชัดเจน และการจับประเด็นจากคำพูดของชาวชุมชน ต้องมีทักษะในการเปิดพื้นที่ให้เกิดการแลกเปลี่ยนได้อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงทุกคน รวมทั้งทักษะในการชักชวนให้เกิดการลงมือปฏิบัติการเพื่อการแก้ปัญหา ซึ่งจากการดำเนินงานผู้เขียนพบว่าทำที่ที่รู้สึกเป็นเจ้าของปัญหาร่วมกันกับชาวชุมชน ร่วมคิด ร่วมลงแรง รวมทั้งการให้กำลังใจและสนับสนุนชุมชนนั้นสามารถชักนำให้ชุมชนเกิดแรงจูงใจและความมั่นใจที่จะลงมือแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

ภาพที่ 5 บรรยากาศกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหน้าบ้านนำมอง

ผลจากกิจกรรม “หน้าบ้านนำมอง” ทำให้เกิดการระบุปัญหาออกเป็น ปัญหาที่ต้องใช้งบประมาณ เช่น การซ่อมแซมสภาพพื้นผิวถนน ฝาท่อระบายน้ำ ซึ่งต้องทำแผนปรับปรุงและขออนุมัติงบจาก พอช.เพื่อดำเนินการต่อไป และปัญหาที่เป็นเรื่องของการจัดการซึ่งชุมชนสามารถดำเนินการแก้ปัญหาได้เลย เช่น ปัญหาความสกปรกไม่เป็นระเบียบ การวางสิ่งของเหลือใช้ในพื้นที่ย่านกลาง และได้มีข้อสรุปที่จะจัดกิจกรรมวันทำความสะอาดชุมชน (Big Cleaning Day) เพื่อแก้ปัญหาที่ร่วมกัน

กิจกรรมวันทำความสะอาดชุมชนนี้ทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ (Outputs) ของการแก้ปัญหาทางด้านกายภาพของพื้นที่ส่วนกลางในชุมชน ตำแหน่งต่างๆที่ถูกระบุในผังว่ามีปัญหาเมื่อตอน

ทำกิจกรรมหน้าบ้านนำมอง ได้ถูกจัดการทำความสะอาดและจัดระเบียบในหลายๆจุด และในแง่ผลลัพธ์ (Outcomes) กิจกรรมนี้ได้สร้างพื้นที่ในการแสดงออกถึงจิตสำนึกสาธารณะร่วมกันของชาวชุมชน รวมถึงสำนึกร่วมความเป็นชุมชนจากการได้ช่วยเหลือกันระหว่างดำเนินกิจกรรม อีกทั้งยังเป็นการสร้างกลไกการแก้ปัญหาแบบล่างขึ้นบน (Bottom up) อย่างแท้จริง ซึ่งแตกต่างจากการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมในการระบุปัญหาและลงมือแก้ปัญหาด้วยตนเองนั้นทำให้เกิดความมั่นใจในความสามารถที่จะแก้ปัญหาร่วมกัน เกิดกลุ่มของผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นตัวแทนจากการรวมกลุ่มในระดับชอยที่เชื่อมโยงกันทั้งชุมชน

ภาพที่ 6 บรรยากาศกิจกรรมวันทำความสะอาดชุมชน (ซ้าย) และสภาพชุมชนหลังทำกิจกรรม (ขวา)

2. กระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาความมั่นคงในสิทธิการอยู่อาศัย

ในกระบวนการแก้ปัญหาเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยนี้ เป็นการต่อยอดกลไกการแก้ปัญหาของชุมชนที่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาพื้นที่ส่วนกลางไปสู่การเป็นกลไกการแก้ปัญหาคณะบ้านเช่าช่วงในชุมชน ผ่านกิจกรรมการเปิดเวทีเพื่อพูดคุยเรื่องแนวทางจัดการเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยในชุมชน เวทีร่างเกณฑ์พิจารณาสิทธิในชุมชน และการสร้างการรวมกลุ่มระหว่างผู้เช่าช่วงด้วยกัน กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดมติของชุมชนที่จะช่วยเหลือชาวบ้านขาดที่เป็นผู้เช่าช่วง โดยการประสาน

งานให้สำนักงานทรัพย์สินฯ จัดให้มีเวทีเจรจาสิทธิระหว่างเจ้าของสิทธิเดิมและผู้เช่าช่วง และมีข้อเสนอจากชุมชนไปยังเจ้าของสิทธิให้ผู้เช่าช่วงเช่าในสัญญาระยะเวลาเช่นเดียวกับที่ได้รับจากสำนักงานทรัพย์สินฯ และเก็บค่าเช่าในอัตราที่เป็นธรรมโดยการขึ้นค่าเช่าในสัดส่วนเดียวกับการขึ้นอัตราค่าเช่าของสำนักงานทรัพย์สินฯ ในกรณีที่ไม่สามารถเจรจาเปลี่ยนสิทธิกันได้ ซึ่งผลจากการเจรจาดังกล่าวทำให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนในกรณีของบ้านเช่าช่วงในชุมชน โดยมีการเปลี่ยนสิทธิจำนวน 7 รายจากทั้งหมด 19 ราย และใน 12 รายที่ไม่เปลี่ยนสิทธิก็เกิดข้อตกลงที่จะให้ประโยชน์กับผู้อยู่อาศัยที่เป็นผู้เช่าช่วงตามข้อเสนอของชุมชน

ภาพที่ 7 เวทีเจรจาสิทธิกรณีบ้านเช่าช่วงที่สำนักงานทรัพย์สินฯ

จากการดำเนินการในขั้นตอนนี้ ผู้เขียนพบว่า บทบาทของสถาปนิกชุมชนที่เป็นปัจจัยสู่ความสำเร็จนอกเหนือจากทักษะในการเป็นกระบวนการจัดการกิจกรรมการมีส่วนร่วมให้เกิดกลไกการแก้ปัญหาาร่วมกันของชุมชนแล้วแล้ว คือการร่วมกับสำนักงานทรัพย์สินฯ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการประสานงานกับทุกฝ่ายเพื่อให้เกิดการแก้ปัญหา ซึ่งทำหน้าที่จำเป็นสำหรับการดำเนินบทบาทดังกล่าวคือการไม่มองปัญหาว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างคู่กรณีแต่มองให้เห็นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหานั้น เช่น ในกรณีของบ้านเช่าช่วงคือการขาดข้อตกลงที่ชัดเจนและเป็นธรรมระหว่างเจ้าของสิทธิและผู้เช่า รวมทั้งในกระบวนการแก้ปัญหานั้น สถาปนิกชุมชนจะต้องมีความเป็นกลาง ยอมรับในความต้องการ และข้อจำกัดของทุกฝ่ายเพื่อหาทางคลี่คลายปัญหาที่เป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย (Win-win Solution) ร่วมกัน

ระหว่างดำเนินการกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยนี้ ชุมชนได้มีการจัดกิจกรรมสาธารณะเพื่อรื้อฟื้นทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งเกิดขึ้นจากการพูดคุยระหว่างผู้เขียนกับชาวชุมชนในกิจกรรมสำรวจผังเครือญาติ คือการรื้อฟื้นประเพณีรางวัลบ้านบาตรขึ้นมาอีกครั้งที่ศาลากลางบ้านในช่วงเทศกาลปีใหม่ กิจกรรมในวันนั้นมีคนสนใจเข้าร่วมจำนวนมาก ทั้งเด็กและผู้ใหญ่จากทุกกลุ่มย่อย เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าชุมชนยังคงมีสำนึกและให้ความสำคัญกับประเพณีรางวัลซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนที่สามารถสร้างสำนึกร่วมระหว่างกลุ่มสังคมที่หลากหลายในชุมชนได้ นอกจากนี้ยังเป็นการรื้อฟื้นกิจกรรมสาธารณะที่ชุมชนเคยจัดร่วมกันขึ้นมาอีกครั้งที่ศาลากลางบ้าน และเป็นการเปลี่ยนความรู้ของชาวชุมชนต่อศาลากลางบ้านให้กลับมาเป็นพื้นที่สาธารณะของชาวชุมชนอีกครั้ง ความสำเร็จจากกิจกรรมในวันนั้นทำให้เกิดกิจกรรมรางวัลบ้านบาตรขึ้นเป็นประจำทุกวันนี้ใหม่และวันสงกรานต์เรื่อยมา

ภาพที่ 8 กิจกรรมรื้อฟื้นรางวัลบ้านบาตร ครั้งที่หนึ่ง

3. กระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาคุณภาพระดับที่อยู่อาศัย

หลังจากมีความชัดเจนในการจัดการเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยในชุมชน การดำเนินงานจึงเข้าสู่ประเด็นปัญหาด้านคุณภาพระดับที่อยู่อาศัย เพื่อจัดทำแผนการปรับปรุงชุมชนและประมาณการงบประมาณ รวมทั้งเตรียมความพร้อมในการขออนุมัติสินเชื่อ และเงินอุดหนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน โดยกิจกรรมในขั้นตอนนี้ประกอบด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบปรับปรุง

บ้านรายกลุ่มย่อย และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มเพื่อสรุปเป็นแนวทางการปรับปรุงร่วมกันของชุมชน ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวดำเนินไปในลักษณะเดียวกับกลไกการแก้ปัญหาคุณภาพของพื้นที่ส่วนกลางชุมชน

ผลจากกิจกรรมดังกล่าวทำให้เกิดข้อตกลงของชุมชนในการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยของชุมชนในแนวทางการปรับปรุงตามรอบที่ดินเดิม รวมถึงแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางในและระหว่างกลุ่มบ้าน ดังแสดงในตาราง

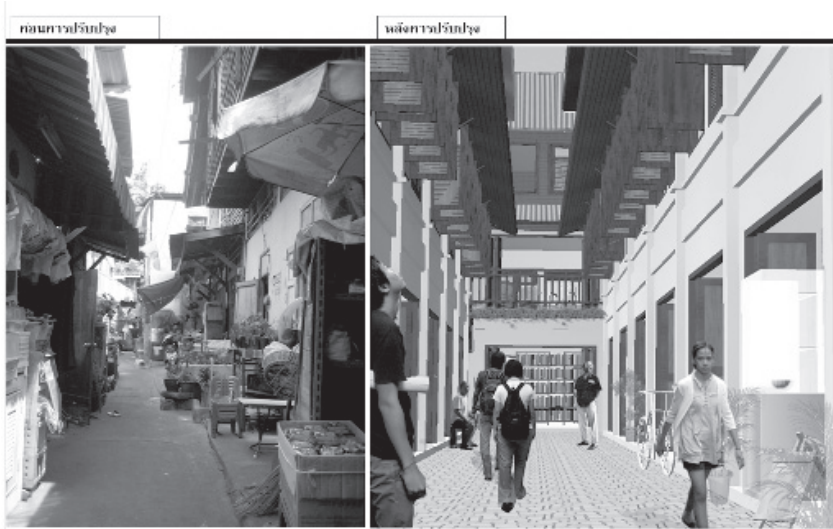
ภาพที่ 9 กิจกรรมการออกแบบกลุ่มย่อย

ตารางที่ 1 ข้อตกลงในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยโดยชุมชน

ประเด็นปัญหา	ข้อตกลงในการแก้ปัญหา
ความแออัดทำให้อับลม ชายคาใกล้กันทำให้ฝนกระเด็นเข้าบ้าน	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านเดิมที่ยังไม่รื้อสร้างใหม่ ให้ใส่รางน้ำหลังคาที่ติดกับที่ดินผู้อื่น - บ้านที่รื้อสร้างใหม่ทุกหลังต้องมีระยะถอยจากที่ดินตนเองอย่างน้อย 50 เซนติเมตร และไม่ให้หลังคาล้ำแนวเขตที่ดิน
มอเตอร์ไซค์วิ่งลัดผ่านชุมชนอาจทำให้เกิดอุบัติเหตุ จอดกีดขวางทางเดินและพื้นที่ส่วนกลาง	<ul style="list-style-type: none"> - ห้ามมอเตอร์ไซค์ภายนอกใช้ชุมชนเป็นทางผ่าน - จัดให้มีจุดจอดมอเตอร์ไซค์ที่ชัดเจนเป็นระเบียบ
พื้นที่ศาลาพ่อบุหน้าศาลากลางบ้านไม่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีสิ่งของและมอเตอร์ไซค์ที่ระเกะระกะไม่เป็นระเบียบ	<ul style="list-style-type: none"> - ปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณพ่อบุให้สวยงาม และอาจออกแบบให้มอเตอร์ไซค์เข้าไม่ได้เช่น ยกระดับพื้นให้สูงขึ้น หรือนำต้นไม้มาบังไว้ - ศาลากลางบ้านใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ด้วย เช่นเป็นห้องสมุดชุมชน
มุมอับข้างๆตึก มีคนมาทิ้งขยะ ทางเดินมืด	<ul style="list-style-type: none"> - ติดไฟส่องสว่าง และปลูกต้นไม้กันบริเวณนั้น - ลดระดับไฟส่องสว่างให้เตี้ยลง เพราะไฟที่อยู่สูงทำให้เกิดเงาจากกันสาด

ในระหว่างดำเนินการกระบวนการแก้ปัญหายกยภาพระดับที่อยู่อาศัยนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอทางเลือกในการพัฒนาชุมชนที่ไปไกลกว่าการปรับปรุงตามกรอบที่ดินเดิม ด้วยแนวคิดธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) เพื่อพัฒนาและปรับปรุงกายภาพของชุมชนให้ใช้ศักยภาพของทำเลที่ตั้งให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจที่จะนำมาอุดหนุนการปรับปรุงของชุมชน และเป็นเงินสนับสนุนกิจกรรมทางสังคมของชุมชนต่อไป โดยได้จัดทำการศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดรูปที่ดินใหม่ (Re-blocking) จากบ้านเดี่ยวที่อยู่อย่างแออัดเป็น

บ้านแถวเพื่อเพิ่มที่ว่างและพื้นที่ส่วนกลาง และเพิ่มพื้นที่พาณิชย์ขึ้นจากพื้นที่ในอากาศ รวมทั้งศึกษาความเป็นไปได้ทางธุรกิจเบื้องต้น ซึ่งชุมชนเห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าว แต่ด้วยชุมชนยังมีความกังวลในเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยเนื่องจากยังไม่มีหลักประกันจากทางสำนักงานทรัพย์สินฯว่าจะได้อยู่อาศัยระยะยาวอย่างแน่นอน จึงตัดสินใจที่จะดำเนินการเพียงระดับการปรับปรุงตามกรอบที่ดินเดิมแทน

ภาพที่ 10 ทางเลือกในการพัฒนาชุมชนด้วยแนวคิดธุรกิจเพื่อสังคมที่ใช้น้ำเสนอต่อชุมชน

หลังจากที่ได้ข้อสรุปเป็นแนวทางการปรับปรุงชุมชนที่ชัดเจน สถาปนิกก็มีหน้าที่ในการสรุปความเห็นของชุมชนเป็นแบบและประมาณราคาค่าก่อสร้างเพื่อจัดทำแผนการพัฒนาให้กับชุมชน โดยในขั้นตอนนี้สถาปนิกต้องมีทักษะในการออกแบบและการประมาณราคาค่าก่อสร้าง เพื่อกำหนดแนวทางปรับปรุงให้สอดคล้องกับความสามารถทางการเงินของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถขออนุมัติงบประมาณสินเชื่อและเงินอุดหนุนต่างๆจาก พอช. ได้สำเร็จ

ภาพที่ 11 สรุปแนวทางการปรับปรุงชุมชน

แนวทางการปรับปรุงบ้านพักอาศัย		
A	หรือสร้างใหม่	1. อาคารโครงสร้างไม้หรือครึ่งปูนครึ่งไม้ ที่มีการทรุดตัวและโครงสร้างเสาคานชำรุดเกินร้อยละ40 ซึ่งอาจเสียหายได้หากมีการติดตั้งบ้าน 2. อาคารโครงสร้างไม้หรือครึ่งปูนครึ่งไม้ ไม่มีการทรุดตัวแต่โครงสร้างเสาคานชำรุดเกินร้อยละ60 3. พื้นที่ใช้สอยเดิมไม่พอเพียงและโครงสร้างไม่สามารถรับน้ำหนักของพื้นที่ที่เพิ่มได้
B	ปรับปรุง	1. อาคารโครงสร้างไม้หรือครึ่งปูนครึ่งไม้ ที่มีการทรุดตัวแต่โครงสร้างเสาคานชำรุดไม่เกินร้อยละ40 สามารถติดตั้งบ้านได้โดยไม่เสียหาย 2. อาคารโครงสร้างไม้หรือครึ่งปูนครึ่งไม้ ไม่มีการทรุดตัวและโครงสร้างเสาคานชำรุดไม่เกินร้อยละ60
C	ต่อเติม/ติดตั้ง	1. พื้นที่ใช้สอยเดิมไม่เพียงพอแต่โครงสร้างเดิมสามารถรับน้ำหนักของพื้นที่ที่เพิ่มได้ 2. พื้นที่ใช้สอยเพียงพอแต่ความสูงของพื้นที่ไม่เพียงพอต่อการใช้งาน
D	ไม่ต้องปรับปรุง	1. อาคารสภาพดี

A

B

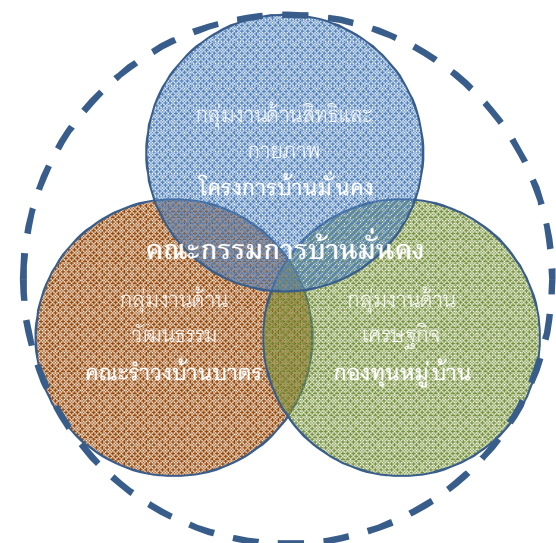
C

D

ภาพที่ 12 สรุปแนวทางการปรับปรุงบ้านพักอาศัยในชุมชน

ระยะติดตามการดำเนินการแก้ปัญหาโดยชุมชน

หลังจากการขออนุมัติเงินสินเชื่อและงบบุคลากรจากพอช. สำเร็จ กระบวนการแก้ปัญหาจึงเข้าสู่ระยะการดำเนินการแก้ปัญหา โดยชุมชน ในระยะนี้มีการดำเนินการสำคัญอยู่ 3 ประเด็น โดยในประเด็นด้านกายภาพชุมชนได้เริ่มดำเนินการปรับปรุงศาลากลางบ้าน พื้นที่ส่วนกลางของชุมชนขึ้นก่อนเพื่อเป็นการทดลองระบบบริหารจัดการงานก่อสร้างโดยชุมชน อีกสองประเด็นที่มีการเพิ่มขึ้นมา คือ การเกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านโดยมีประเด็นด้านเศรษฐกิจเป็นแกนในการรวมตัว และการรวมตัวของคณะร่วางบ้านบาตรสามัคคีขึ้นเป็นกลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชุมชน โดยการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่ทั้งสองรูปแบบนี้เกิดจากการหนุนเสริมผ่านนโยบายของภาครัฐร่วมพัฒนา โดยในกรณีของกองทุนหมู่บ้านนั้นเกิดจากการเข้ามาของนโยบายจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านของภาครัฐผ่านนโยบายไทยเข้มแข็ง ในขณะที่คณะร่วางบ้านบาตรสามัคคีนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากกิจกรรมเตรียรถักครัวบ้านกิจกรรมฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชนในเขตป้อมปราบฯ-พระนคร สิ่งที่น่าสนใจคือทั้งสองรูปแบบการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นมานี้มีแกนหลักคือคณะทำงานชุดเดียวกันกับที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการบ้านมั่นคง ซึ่งทำให้เกิดกลไกการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชน และเกิดการรวมกลุ่มของคณะทำงานที่เป็นตัวแทนจากกลุ่มต่างๆในชุมชน

ภาพที่ 13 รูปแบบการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นในปัจจุบันของชุมชนบ้านบาตร

ในการดำเนินการระยะนี้ สถาปนิกชุมชนได้เปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ดำเนินการมาเป็นผู้ร่วมสังเกตการณ์ ติดตาม

และสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน เป็นการเปลี่ยนระยะในการมองที่ทำให้ผู้เขียนได้สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงและการเติบโตของชุมชนจากการดำเนินโครงการบ้านมั่นคง ที่สามารถรวมพลังของปัจเจกบุคคลในชุมชนให้มีทิศทางที่ชัดเจน รวมทั้งสามารถประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกเพื่อให้เกิดกิจกรรมการฟื้นฟูชุมชนที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นกลไกการที่ขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นฟูชุมชนบ้านบาตรให้สามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยตัวชุมชนเอง

สรุปผลการศึกษา

1. ผลจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชน จากการดำเนินงาน ผู้เขียนพบว่ากระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชนนั้น ไม่เพียงส่งผลให้เกิดการแก้ปัญหาในประเด็นปัญหาต่างๆที่สร้างการมีส่วนร่วมเท่านั้น แต่ยังมีผลในแง่ ที่ทำให้เกิดกลไกการแก้ปัญหาแบบล่างขึ้นบน (Bottom-up) ขึ้นในชุมชน เป็นการเปิดพื้นที่ให้มีการแสดงออกและพัฒนาสำนึก ร่วมในความเป็นชุมชนผ่านกิจกรรมที่เอื้อให้เกิดการช่วยเหลือระหว่างกัน พัฒนาจิตสำนึกสาธารณะผ่านกิจกรรมสาธารณะเพื่อ การแก้ปัญหาในชุมชนต่างๆ และทำให้เกิดกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ที่มีความหลากหลายและมีฐานจากระบบความสัมพันธ์เดิมในชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน (Social Transformation) ที่เป็นอีกนัยสำคัญหนึ่งของกระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชน

2. บทบาทคุณลักษณะของสถาปนิกในกระบวนการฟื้นฟูชุมชน

จากประสบการณ์ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ ผู้เขียนพอที่จะสรุปความแตกต่างที่สำคัญบางประการระหว่างสถาปนิกในกระบวนการฟื้นฟูชุมชนกับสถาปนิกโดยทั่วไป กล่าวคือในขณะที่สถาปนิกทั่วไปให้ความสำคัญกับผลสัมฤทธิ์ (Outputs) คือผลการออกแบบ แต่สถาปนิกชุมชนมุ่งเป้าไปที่ผลลัพธ์ (Outcomes) ในแง่การสร้างให้เกิดกลไกการแก้ปัญหาของชุมชนที่สามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยตนเองเป็นสำคัญ ผ่านการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมที่เอื้อให้ชุมชนเกิด “พื้นที่สาธารณะ” ที่มากขึ้น ซึ่งไม่ได้มีความหมายในนัยของ “ที่ว่าง” ที่เป็น “รูปธรรม” เท่านั้น แต่หมายถึงพื้นที่ว่างที่เปิดโอกาสให้เกิดการเชื่อมต่อ “จิตสำนึกสาธารณะ” ของปัจเจกบุคคล เกิดเป็น “สำนึกร่วม” ที่มีพลังในการการดำเนินการกิจกรรมสาธารณะต่างๆร่วมกันต่อไป

สำหรับ “บทบาท” ของสถาปนิกชุมชนในกระบวนการฟื้นฟูชุมชนนั้น สามารถสรุปได้ตามการดำเนินโครงการระยะต่างๆ ได้แก่ (1) ระยะศึกษาข้อมูลเพื่อระบุขอบเขตปัญหา สถาปนิกชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้เรียนรู้ที่ดี ซึ่งสิ่งที่จำเป็นคือการมีทักษะในการ “ฟัง” ทำที่ที่อ่อนน้อมถ่อมตนและความจริงใจต่อชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนให้ความไว้วางใจต่อสถาปนิกชุมชนเพื่อความร่วมมือในการดำเนินการต่อไป, (2) ระยะการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา สถาปนิกชุมชนมีบทบาทให้การเป็นกระบวนการ (Facilitator) ที่มีทักษะสามารถเอื้อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพและเท่าเทียม รวมทั้งบทบาทการเป็นผู้ร่วมผลักดันให้เกิดปฏิบัติการเพื่อการแก้ปัญหา ซึ่งคุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับบทบาทนี้คือการมีความรู้สึกเป็นเจ้าของปัญหาร่วมกันกับชาวชุมชน ในระยะนี้สถาปนิกยังมีบทบาทในการใช้ความสามารถทางสถาปัตยกรรมให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ทั้งในการเสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาและการจัดทำแผนและงบประมาณการปรับปรุงชุมชน และ (3) ระยะติดตามการดำเนินการแก้ปัญหาโดยชุมชน ซึ่งสถาปนิกทำหน้าที่เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์การดำเนินการโดยชุมชน เป็นบทบาทที่ทำให้เห็นชัดว่าโดยแท้จริงแล้วสถาปนิกชุมชนเป็นเพียงผู้ร่วมเรียนรู้ไปกับชุมชน ด้วยเจตนาที่ดี ด้วยความมุ่งมั่นและจริงใจ ภายในกรอบระยะเวลาหนึ่ง เพราะถึงที่สุดผู้ที่จะเป็นปัจจัยสู่ความสำเร็จที่แท้จริงในกระบวนการฟื้นฟูชุมชนก็คือตัวชุมชนเอง

เอกสารอ้างอิง

- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2527. การระดมประชาชนเพื่อการพัฒนาชนบท. การบริหารงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ธีรยุทธ บุญมี. 2536. สังคมเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร.
- ประภาภัทร นิยม. 2555. การวิจัยเชิงปฏิบัติการผ่านประสบการณ์การเรียนรู้แบบ Work-based และวิทยานิพนธ์ ณ สถาบันอาศรมศิลป์. กรุงเทพฯ : สถาบันอาศรมศิลป์.
- ยุวัฒน์ วุฒิมณี. 2526. หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : ห.ส.น.ไทย-อนุเคราะห์ไทย.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2546). “โครงการบ้านมั่นคง” เพื่อสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้คนจนในชุมชนแออัด. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- อคิน รพีพัฒน์ และคณะ. 2550. รายงานโครงการวิจัยประเมินผลโครงการบ้านมั่นคง เรื่องคนจนเมือง: การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และทัศนคติที่มีต่อตนเองและสังคม. กรุงเทพฯ : คณะวิจัยการประเมินผลโครงการบ้านมั่นคง.

Ministry of Community, Aboriginal and Women’s Services province of British Columbia. 2003. **A Guide to Community Revitalization**. Retrieved January 20 2012, from http://www.cscd.gov.bc.ca/lgd/gov_structure/library/community_revitalization_guide.pdf.

Piggot-Irvine, E. 2005. **Sustaining Excellence in Experienced Principals? Critique of a Professional Learning Community Approach**. Retrieved March 18 2011, from <http://www.ucalgary.ca/iejll/vol10/irvine>.

Sapu, S. 2009. **Interactive Planning Concept for Community Development**, the proceeding for Unequal Places – Planning and Territorial Cohesion. Newcastle: the UK.

Wallace, A. 1956. **Revitalization Movements**. Retrieved January 20 2012, from http://www.sjsu.edu/people/mira.amiras/courses/c10/s2/AFC_Wallace_RevitalizationMvt.pdf.